

УДК 343.985.7

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.121>

ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ПІДРОБЛЕННЯ ДОКУМЕНТІВ, ЯКІ ПОДАЮТЬСЯ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ТА ФІЗИЧНИХ ОСІБ – ПІДПРИЄМЦІВ

Хижний Б.В.,

аспірант кафедри кримінального процесу

Національної академії внутрішніх справ

e-mail: absord@ukr.net

Хижний Б.В. Використання спеціальних знань під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців.

У науковій статті проаналізовано наукові публікації з вказаної проблематики та встановлено, що спеціальні знання при розслідуванні кримінальних проваджень за ст. 205-1 КК України, використовуються з метою: 1) виявлення слідів такого виду злочинів: (наприклад, виявлення ознак внесення змін у документи, які є предметом злочину; встановлення особи, яка внесла неправдиві відомості у документ; первинного змісту документа тощо); 2) застосування методів вивчення документів у межах їх огляду (неруйнуючі методи і технічні засоби); 3) фіксація С(Р)Д за допомогою технічних засобів; 4) вилучення речових доказів (комп'ютерної техніки, документів та інших слідів, речей чи інших об'єктів); 5) отримання консультації щодо підготовки матеріалів для експертного дослідження (наприклад, визначення видів судових експертиз, які слід призначити для дослідження вилучених документів та інших об'єктів, формулювання завдань експерту, відібрання зразків для порівняльного дослідження тощо); 6) моделювання механізму злочину з метою висунення версій та планування подальшого етапу розслідування; 7) проведення експертних досліджень; 8) отримання даних під час допиту експерта у якості свідка щодо дослідження, яке він проводив тощо.

Встановлено, що використання спеціальних знань під час досудового розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців відбувається у двох формах: 1) процесуальна: залучення спеціаліста до участі в проведенні досудового розслідування, призначення судових експертиз, отримання письмового пояснення спеціаліста, допит у якості свідків спеціалістів або судових експертів, які брали участь у проведенні судових

експертиз; 2) непроцесуальна: консультативна допомога спеціалістів з питань, що потребують спеціальних знань, відомчі документальні ревізії та перевірки.

Ключові слова: спеціальні знання, підроблення документів, судові експертизи, спеціаліст, кримінальне провадження, розслідування.

Khyzhnyy B.V. The use of special knowledge during the investigation of forgery of documents that are submitted for state registration of a legal entity and individual entrepreneurs.

In the scientific article, scientific publications on the specified issues were analyzed and it was established that special knowledge in the investigation of criminal proceedings under Art. 205-1 of the Criminal Code of Ukraine, are used for the purpose of: 1) identifying traces of this type of crime: (for example, identifying signs of making changes to documents that are the subject of a crime; identifying the person who entered false information into the document; the original content of the document, etc.); 2) application of methods of studying documents within the scope of their review (non-destructive methods and technical means); 3) fixation of S(R) D using technical means; 4) seizure of material evidence (computer equipment, documents and other traces, things or other objects); 5) obtaining advice on the preparation of materials for expert research (for example, determining the types of forensic examinations that should be assigned for the study of seized documents and other objects, formulating expert tasks, selecting samples for comparative research, etc.); 6) modeling the mechanism of the crime in order to propose versions and plan the next stage of the investigation; 7) conducting expert research; 8) obtaining data during the interrogation of an expert as a witness regarding the research he conducted, etc.

It was established that the use of special knowledge during a pre-trial investigation into

the forgery of documents that are submitted for state registration of a legal entity and individual entrepreneurs takes place in two forms: 1) procedural: involving a specialist to participate in the pre-trial investigation, appointing forensic experts, obtaining a written explanation of a specialist, questioning as witnesses of specialists or forensic experts who participated in conducting forensic examinations; 2) non-procedural: advisory assistance of specialists on matters requiring special knowledge, departmental documentary audits and checks.

Key words: special knowledge, forgery of documents, forensic examinations, specialist, criminal proceedings, investigation.

Постановка проблеми. Належне розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців не можливо уявити без використання спеціальних знань. Їх використання потрібне для з'ясування чи вносились зміни у документ, встановлення способу підроблення сумнівного документа, встановлення особи, яка внесла у нього зміни або засобів, які були використані для досягнення злочинної мети тощо. Дійсно, усі ці та багато інших питань, які виникають під час досудового розслідування таких видів злочинів неможливо встановити без використання спеціальних знань, а окремого дослідження, яке б стосувалося вказаної проблематики не має.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей використання спеціальних знань під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців.

Стан опрацювання проблематики. У науковій літературі поняттю спеціальних знань, їх змісту та їх використанню під час досудового розслідування приділялась увага багатьох вчених, зокрема, таких як: В.П. Бахін, В.В. Бірюков, В.І. Гончаренко, Г.І. Грамович, В.А. Журавель, Н.І. Клименко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, В.К. Лисиченко, Р.П. Марчук, І.В. Пиріг, М.В. Салтевський, М.П. Сегай, М.Г. Щербаковський, В.Ю. Шепітько та багато інших. Проте, окремого дослідження, яке б стосувалося використання спеціальних знань під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців не проводилося.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи проведений аналіз кримінальних проваджень за ст. 205-1 КК України, можемо визначити, що метою використання спеціальних знань під час розслідування підроблення документів, які по-

даються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців є: 1) виявлення слідів такого виду злочинів: (наприклад, виявлення ознак внесення змін у документи, які є предметом злочину; встановлення особи, яка внесла неправдиві відомості у документ; первинного змісту документа тощо); 2) застосування методів вивчення документів у межах їх огляду (неруйнуючі методи і технічні засоби); 3) фіксація С(Р)Д за допомогою технічних засобів; 4) вилучення речових доказів (комп'ютерної техніки, документів та інших слідів, речей чи інших об'єктів); 5) отримання консультації щодо підготовки матеріалів для експертного дослідження (наприклад, визначення видів судових експертиз, які слід призначити для дослідження вилучених документів та інших об'єктів, формулювання завдань експерту, відібрання зразків для порівняльного дослідження тощо); 6) моделювання механізму злочину з метою висунення версій та планування подальшого етапу розслідування; 7) проведення експертних досліджень; 8) отримання даних під час допиту експерта у якості свідка щодо дослідження, яке він проводив тощо.

Загальноприйнятими вважають дві форми використання спеціальних знань під час досудового розслідування [1, с. 542–544], зокрема це: 1) процесуальна: залучення спеціаліста до участі в проведенні досудового розслідування, призначення судових експертиз, отримання письмового пояснення спеціаліста, допит у якості свідків спеціалістів або судових експертів, які брали участь у проведенні судових експертиз; 2) непроцесуальна: консультативна допомога спеціалістів з питань, що потребують спеціальних знань, відомчі документальні ревізії та перевірки.

Важливим є комбінація згаданих вище форм використання спеціальних знань, оскільки вони доповнюють одна одну. Навіть якщо у результаті їх застосування не отримають джерел доказів, то все одно виявлена інформація слугує допоміжними даними, які сприяють отриманню таких джерел доказів, висуненню версій та плануванню розслідування.

За результатами проведеного нами дослідження, було з'ясовано, що під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців спеціальні знання використовувалися у таких формах: 1) процесуальних, що передбачені КПК України (участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій, проведення судових експертиз, отримання письмового пояснення спеціаліста, відібрання зразків для порівняльного дослідження; 2) непроцесуальних: консультативна допомога спеціалістів з питань, що потребують

спеціальних знань; проведення ревізій та перевірок.

Основною процесуальною формою використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, що розглядаються є *проведення судових експертиз*. Це пов'язано з тим що саме за результатами проведення судових експертиз і встановлюється факт підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців. Тобто усі виявлені та вилученні під час слідчих (розшукових) дій документи та інші об'єкти підлягають експертному дослідженню для отримання висновку експерта – обґрунтованого висновку особи, що має певні спеціальні знання, який впливає з проведених досліджень фактичних даних, наданих у розпорядження цього спеціаліста слідчим, судом, іншими особами та органами, і який у встановленій законодавством формі є процесуальним доказом [2, с. 48].

Виявлених слідів під час розслідування таких злочинів може бути досить багато і вони є загально криміналістичними (наприклад, сліди пальців рук, сліди взуття, запаху тощо) і досить детально описані у криміналістиці, то ми не будемо зупинятися на їх описі, а приділимо увагу тим, які складають предмет злочину – документи, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи – підприємця.

Погоджуємося із Чигриною Г.Л., що будь-які реєстраційні дії, пов'язані із внесенням чи зі зміною раніше внесених відомостей про юридичну особу (фізичну особу-підприємця), проводяться на підставі: 1) документів, поданих у паперовій формі; 2) документів, поданих в електронній формі, незалежно від місця знаходження юридичної чи фізичної особи в межах України [3, с. 139]. Однак, крім документів експертному дослідженню підлягає і комп'ютерна техніка, матеріали, які використовувались для підроблення документів.

За результатами проведеного дослідження, було встановлено, що під час розслідування злочинів, що розглядаються, для з'ясування фактів внесення змін у документи, встановлення способу їх виготовлення та внесення змін, ідентифікації технічних засобів, матеріалів, які використовувались для їх виготовлення, ідентифікації особи, яка виготовила або внесла зміни у документи тощо, виникає необхідність у призначенні таких видів судових експертиз: 1) судово-почеркознавча (86,2 %); 2) технічна експертиза документів (78,3 %); 3) комп'ютерно-технічна (26,7 %); 4) матеріалів, речовин і виробів.

Порядок призначення таких видів судових експертиз є загальним, тому зупинятися на ньому ми не будемо. На нашу думку, слід сформува-

ти мету, завдання та виділити питання, які можуть викликати труднощі під час їх проведення.

У такому випадку доцільно провести судово-почеркознавчу експертизу, завданням якої у даних провадженнях є: 1) ідентифікація виконавця рукописного тексту, літерних та цифрових записів і підпису; 2) встановлення виконання різних рукописів однією особою; 3) виключення особи виконавця на підставі встановлених стійких розбіжностей; 4) встановлення факту виконання рукописного тексту під впливом будь-яких чинників (наприклад, хронічні захворювання, вікові зміни, виконання рукописного тексту та цифрових записів у: незвичних умовах, незвичній позі, під дією алкогольного сп'яніння, наркотичних засобів тощо, встановленні навмисного викривлення письма); 5) визначення статі виконавця та належності його до певної групи за віком тощо) [4, 5, с. 32].

Важливу роль для експертного дослідження документів (судово-почеркознавчої та технічної експертизи документів) відіграють питання, які ставлять перед експертом. І на практиці з цим виникають певні труднощі, оскільки іноді ініціатор проведення дослідження не вказують конкретне місце знаходження об'єкта дослідження у документі (сторінка, графа тощо), ставлять правові питання, відповідь на які експерт не надає (наприклад, чи підроблений документ?) тощо. Тому сформулюємо рекомендації щодо формулювання питань експерту, зокрема: 1) потрібно ставити чіткі питання; 2) у питанні слід вказувати індивідуалізуючі ознаки документа (назву, серію, номер тощо); 3) слід чітко вказувати, що саме підлягає експертному дослідженню (наприклад, підпис в графі «підпис» на сторінці 21 довідки № 342 від 10.02.24 р.»); 4) питання викладають у логічній послідовності (спочатку загальні – «Чи вносились зміни у Протокол створення юридичної особи № 2 від 21.02.24 р.?»), а потім окремі – «Якщо так, то який первинний зміст такого документа?», «Якщо так, то яким способом?» тощо); 5) не ставити питання, що стосуються права (наприклад, «Чи підроблений паспорт серії ВА № 324133 виданий на ім'я ...?»).

За фактами підроблення документів, що подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців також призначається технічна експертиза документів, яка поділяється на два підвиди, зокрема це: експертиза реквізитів документів і друкарських форм та експертиза матеріалів документів. Це пов'язано з тим, що такі злочини характеризуються кримінальними протиправними діями, які проявляються у внесенні до документів явно неправдивої інформації, або ж навмисному поданні для проведення таких реєстраційних дій документів, які явно містять неправдиві відомості.

Експертиза реквізитів документів проводиться якщо слід встановити сам факт та спосіб внесення змін у документи, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців, а також встановити їх первинний зміст. Поряд з цим, може виникнути необхідність у: 1) встановленні виду та ідентифікації приладів письма за штрихами; 2) визначенні відносної давності виконання документа або його фрагментів, а також послідовності нанесення штрихів, що перетинаються (наприклад, що раніше нанесено в документі печатка чи підпис особи); 3) встановленні змісту документа, виготовленого шляхом монтажу із застосуванням копіювально-розмножувальної та комп'ютерної техніки; 4) встановленні цілого за частинами (якщо документ був розірваний на декілька частин); 5) встановленні змісту спаленого документа (окрім випадку, якщо він перебуває у стані спопеління); 6) ідентифікації особи, яка надрукувала машинописний текст, виготовила зображення відтиску печатки, який проставлений у сумнівному документі.

У разі, якщо під час розслідування злочинів, що розглядаються виникає необхідність у дослідженні друкарських форм, які використовувалися для виготовлення бланків відповідних документів, кліше печаток та штампів, то у нагоді стане проведення експертизи друкарських форм, зокрема для встановлення: 1) особливостей їх виготовлення і відображення у малюнку; 2) типу, системи, марки, моделі друкарської техніки та їх ідентифікація; 3) типу та ідентифікація комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки; 4) способу нанесення відтисків печаток, штампів, факсиміле та їх ідентифікація; 5) відповідності часу нанесення відтисків печаток, штампів даті виготовлення документа [4].

Також може виникнути необхідність у проведенні іншого різновиду технічної експертизи документів – експертизи матеріалів документів, основними завданнями якої є: 1) встановлення роду, виду матеріалів, на яких і за допомогою яких було виготовлено документ (наприклад, ідентифікація принтерів, за допомогою яких були роздруковані фіктивні документи, папір на якому вони виготовлені, кліше, з якого матеріалу виготовлене кліше печатки тощо); 2) визначення абсолютного часу виконання штрихів рукописних записів у документах.

У випадку, коли наявний електронний оригінал документа (файл) можна провести комплексну комп'ютерно-технічну експертизу та технічну експертизу документів і вирішити низку ідентифікаційних питань. При цьому, слід пам'ятати, щоб запобігти втраті інформації на комп'ютерній техніці, її вилучення та огляд рекомендується проводитися за участю спеціаліста у галузі

комп'ютерно-технічних досліджень про що ми зазначали вище.

Відповідно до згаданої вище Інструкції 53/5, експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів, під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців, може призначатися для вирішення таких завдань: 1) встановлення робочого стану комп'ютерно-технічних засобів; 2) встановлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення; 3) виявлення інформації та програмного забезпечення, що містяться на комп'ютерних носіях; 4) встановлення відповідності програмних продуктів певним версіям чи вимогам на його розробку [4].

Необхідність у проведенні експертизи матеріалів, речовин і виробів під час розслідування злочинів, що розглядаються, може виникнути якщо потрібно встановити: хімічний склад певного матеріалу чи речовин з яких були виготовлені документи [6, с. 549, 7, с. 164], їх фізичні властивості, призначення тощо, спільну родову (групову) належність матеріалів і речовин, їх походження з певного джерела [4]. Однак, на нашу думку, у такому виді дослідження не виникає необхідності, оскільки можна призначити технічну експертизу документів (експертизу матеріалів документів), одним із основних завдань якої є встановлення роду, виду матеріалів, на яких і за допомогою яких виконувався (виготовлявся) документ (папір, барвники, клейкі речовини тощо), та їх спільної (різної) родової (групової) належності [4].

Як видно з наведеного, що під час розслідування злочинів, що розглядаються, використання спеціальних знань у формі проведення судових експертиз вирішує ключові питання. На цих джерелах доказів ґрунтується доведення факту підробки документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців. Однак, не менш важливою формою є і залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій. Це не лише під час огляду самих документів, але і під час вилучення копіювально-розмножувальної техніки. Лише у тісній взаємодії слідчого з експертами, спеціалістами різних галузей знань можна зібрати міцну доказову базу і довести розслідування до логічного завершення.

Для участі в процесуальних діях під час розслідування підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців, слідчий має право запросити спеціаліста будь-якої галузі знань. Однак, аналіз кримінальних проваджень, розпочатих за ст. 205-1 КК України, дозволив стверджувати, що у більшості

випадків залучалися: спеціаліст-криміналіст у складі слідчо-оперативної групи (у 83,6 % опрацьованих кримінальних проваджень) та спеціалісти у галузі комп'ютерно-технічних досліджень (4,4 %).

Наступною формою використання спеціальних знань під час розслідування таких видів злочинів є *отримання письмового пояснення спеціаліста*. Наприклад, при виготовленні оригіналу документа в електронній формі (його відображення) після завершення огляду місця події спеціалістом за дорученням слідчого у довільній формі складається письмове пояснення, у якому зазначаються дата проведення процесуальної дії, дата виготовлення документа (відображення), номер та/або параметри технічних носіїв інформації, а також прізвище особи, яка виготовила копію запису. Письмове пояснення та відображення запису процесуальної дії приєднуються як додатки до протоколу С(Р)Д [8].

Як зазначають Антонюк П.Є., Пясковський В.В., що письмове пояснення спеціаліста як додаток до протоколу, передбачений ст. 105 КПК України, є єдиною процесуальною формою викладення роз'яснень спеціаліста як обов'язкового учасника проведення процесуальної дії, щодо технології застосування ним: його професійних знань та навичок для виявлення і вилучення документів та іншої криміналістично значущої (доказової) інформації; обрання наукових методів пізнання об'єктивної дійсності, послідовності та результатів їх застосування; властивостей та характеристик виявленої слідової інформації тощо [9, с. 337].

Не можна недооцінювати непроцесуальні форми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, що розглядаються, особливо *консультативну допомогу спеціалістів* з питань, що потребують спеціальних знань. Така інформація може стосуватися питань щодо: 1) порядку зберігання вилучених документів, комп'ютерної техніки та інших об'єктів; 2) видів судових експертиз, які доцільно провести відповідно до вилучених об'єктів; 3) відібранні зразків на експертне дослідження; 4) постановці питань експерту та низки інших питань, що потребують спеціальних знань. Слід зазначити, що консультативна допомога виконується усно і не закріплюється у процесуальних документах, однак вона відіграє важливу роль у процесі розслідування, зокрема у економії часу, сил та засобів слідчого.

Наступна форма використання спеціальних знань – це *проведення ревізій та перевірок*. І хоч вона відноситься до непроцесуальної, однак завдяки їй і виявляються такі види злочинів. Наприклад, ревізорами Державної податкової служби України під час перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприєм-

ницької діяльності (юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців) реального сектора економіки [3, с. 141].

Як зазначає С.П. Чичиркіна, методи документальної перевірки поєднують переважно з методами фактичної перевірки, до яких належать: 1) огляд (виробничих приміщень, територій, обладнання, складів, продукції підприємства тощо); 2) обстеження (перевірка стану діяльності підприємства на період перевірки); 3) інвентаризація; 4) обмір виконаних робіт; 5) контрольний запуск сировини й матеріалів у виробництво (експеримент); 6) аналіз сировини, матеріалів і продукції; 7) отримання пояснень, довідок [10, с. 140-141].

Також, осіб, які виявили такий вид злочину слід залучати до проведення процесуальних дій. Наприклад, до допиту підозрюваної особи, до обшуку тощо. Це можуть бути не лише державні реєстратори та ревізори, інспектори, а й співробітники оперативних підрозділів, спеціалісти у сфері комп'ютерних технологій.

Висновки. Отже, усі форми використання спеціальних знань під час розслідування злочинів, що розглядаються (участь спеціаліста у проведенні С(Р)Д, проведення судових експертиз, отримання письмового пояснення спеціаліста, відібрання зразків для порівняльного дослідження, консультативна допомога спеціалістів, проведення ревізій та перевірок) є важливими і необхідними для здобуття доказів такої протиправної діяльності. Однак, ми виділили дві основні форми використання спеціальних знань завдяки яким і встановлюється факт підроблення документів, які подаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб – підприємців – це залучення спеціаліста до С(Р)Д та проведення судових експертиз. Залучення спеціаліста до проведення огляду, обшуку, допиту та інших слідчих (розшукових) дій дає можливість вилучити не лише самі підроблені документи, але і матеріали, які використовувалися для такої мети і комп'ютерну техніку, яка містить файли щодо підготовчих кримінально протиправних дій. Здобута у такий спосіб криміналістично значуща інформація потребує експертного дослідження – проведення судових експертиз, – важливої форми використання спеціальних знань, завдяки якій вирішуються ключові питання розслідування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Криміналістика : підручник / [В.В. Пясковський, Ю.М. Черноус, А.В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В.В. Пясковського. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2020. 752 с.
2. Юридичні терміни. Тлумачний словник/ Ю70 В.Г. Гончаренко, П.П. Андрушко,

- Т.П. Базова та ін.; за ред. В.Г. Гончаренка. 2-ге вид., стереотипне. К.: Либідь, 2004. 320 с.
3. Чигрина Г.Л. Докази і доказування обставин вчинення злочинів, пов'язаних із підбрюхою документів, що надаються для проведення державної реєстрації юридичної особи та фізичних осіб-підприємців. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Серія ПРАВО. Випуск 46. Том 2. С. 137–141.
 4. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 8 жовтня 1998 року № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
 5. Методика судово-почеркознавчої експертизи (загальна частина) / ДНДЕКЦ МВС України; Уклад. К.М. Ковальов, З.С. Меленевська, Н.Г. Шпакович. К., 2008. 34 с.
 6. Степанюк Р.Л., Перлін С.І. Деякі теоретичні та прикладні проблеми розвитку криміналістичного дослідження матеріалів, речовин і виробів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 4. С. 548–551. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-4/135>. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2021/137.pdf.
 7. Копча Н.В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: теорія та практика : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 244 с.
 8. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі у проведенні огляду місця події, що затверджена Наказом МВС України від 3 листопада 2015 року № 1339 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15?find=1&text=%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81#w1_5.
 9. Антонюк П.Є., Пясковський В.В. Письмове пояснення спеціаліста в системі процесуальних джерел доказів на досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень. *Криміналістика і судова експертиза*. Вип. 66. 2021. С. 332–341.
 10. Чичиркіна С.П. Організація і тактика розслідування службових підроблень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. 2012. 220 с.